

SPRÅKET OCH INTERNATIONELL RÄTTSPRAXIS*

AV REGERINGSRÅDET, DR. JUR. PAULINA TALLROTH

*Native language has an important impact on the verbal expression of societal rules and thus upon the written law. Yet the influence of language has rarely been considered in the international jurisprudence of the European Court of Human Rights, the European Court of Justice, and the European Human Rights Committee. This article examines language and its implications in the case law of the aforementioned supervisory bodies. The analysis reveals that cases involving the component of language can be split into three categories: 1) Those lacking knowledge of language as an obstacle for being put up for election, 2) those lacking knowledge of language as an obstacle for obtaining work, and 3) those where language is interpreted as an element of a fair, linguistically comprehensible trial. The article concludes that language has generally been recognised as an instrument for the realisation of other fundamental rights – e.g., participatory political rights, the right to work and the right to a fair trial – as opposed to as a right itself. Nevertheless, it seems likely that the increase in international exchange and cooperation in our global world will require that more attention be paid to language in the future – not least in the areas of legislation and jurisprudence.***

1. Inledning

Språkets betydelse för juridiken – och i juridiken – kan behandlas på två plan: på det individuella och på det samhälleliga. På det individuella planet utgör språket – framför allt den enskilde individens *eget språk*, som ofta kallas modersmålet – en del av personligheten, dvs. identiteten. Var och en uppfattar sin omgivning med hjälp av språk. Vi ger namn åt samhälleliga fenomen genom det – eller de – språk som vi känner och tänker på. Våra tankar om samhället förmedlas med hjälp av språk och vi uppfattar bland annat förbud och påbud via språkliga termer.

På det samhälleliga planet utgör språket en gemensam nämnare och referensram för de individer som hör till en viss grupp, t.ex. till ett folk. Detta gäller också för sådana folk som har sin förankring i flera språk – t.ex. Finland,

* Artikeln är en uppdaterad version av min artikel "Reflektioner över språkliga aspekter i internationell rättspraxis", som publicerades i "Strafrecht aus nordischer Perspektive. Festschrift für Karin Cornils zum 25-jährigen Jubiläum als Referentin am Max-Planck-Institut, (red. Tilmann Mohr/Jan Christoph Nemitz), Shaker Verlag, Aachen 2003. Även denna artikel är därför tillägnad min vän Karin.

** Title in English: *Language and International Jurisprudence*. Original in Swedish.

enligt vars grundlag finska och svenska är nationalspråk.¹ Det är obestridbart att varje rättssystem har ett nära samband med språket. Ett rättssystem återspeglar ju det samhälle som det normerar – och detta samhälle fungerar med hjälp av språk, eftersom individerna i samhället uppfattar sin omgivning genom språk och förmedlar sina tankar om det med språk.² Också lagar är språkliga yttringar av samhälleliga regler. Språket är alltså juridikens grundsten: Utan språk skulle det inte vara möjligt att ställa upp normer och ge uttryck för samhälleliga regler; med andra ord inget rättssystem utan språk.

Eftersom språket har en så central betydelse såväl för individen som för samhället är det intressant att se på vilken betydelse språkrelaterade frågor har haft i gränsöverskridande normering och praxis, dvs. i internationellrättsliga sammanhang. Jag granskar därför temat språk genom att gå igenom och analysera internationell rättspraxis på området.

2. Språket i internationell rättspraxis

I det följande avgränsar jag framställningen till den Europeiska människorättskonventionen (EMRK), den internationella konventionen till skydd för de medborgerska och politiska rättigheterna (MP-konventionen) och Europeiska gemenskapens rätt. De normer som har samband med språk granskas i ljuset av den rättspraxis som har fötts vid övervakningen av normerna vid den Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (EMD), kommittén för de mänskliga rättigheterna (Kommittén) och EG-domstolen.

Det förefaller vid första ögonkastet förbluffande hur sällan språkfrågor har tematiserats i den internationellrättsliga övervakningen. Man kan fråga sig hur något så viktigt nästan inte verkar existera i internationella sammanhang. Å andra sidan är svaret kanske uppenbart: Språket i sig kan inte definieras och regleras genom lag – endast rätten att *använda* språk i vissa sammanhang kan lagregleras. En domstol kan inte heller definiera *vad som är språk*.

Resultatet blir att språket i juridiken snarare är ett *instrument* för förverkligande av andra rättigheter än ett egenvärde eller en rättighet i sig. Det är värt att notera att det inte finns någon allmän rätt till ett visst språk i ett visst sammanhang, t.ex. till modersmålet.³ Omvänt betyder det att språket aktualiseras i den internationella normövervakningen praktiskt taget endast då *bristen på språkkunskap* leder till kränkningar av rättigheter.

Det finns tre kategorier av språkligt relevant rättspraxis: För det första kan otillräcklig språkkunskaper ställa hinder för valbarhet i nationella val, för det andra kan bristande språkkunskaper leda till diskriminering vid yrkesutövning och för det tredje kan bristande språkkunskap leda till att rätten till en rättvis rättegång kränks.⁴

2.1. Språket som hinder för valbarhet

Frågan om betydelsen av kunskaper i ett visst språk som en förutsättning för valbarhet i nationella val har behandlats i två mycket liknande mål, *Ignatane mot Lettland*⁶ och *Podkolzina mot Lettland*⁶. I båda fallen har språket – eller snarare den påstådda bristen på språkkunskaper – använts som argument för att förhindra någon från att ställa upp i lokala val eller i parlamentsval.

Bakgrunden till målen är att den lettiska vallagstiftningen kräver att alla sådana kandidater, som inte avlagt studier på det lettiska språket visar att de har flytande kunskaper i lettiska, som är landets enda officiella språk. Syftet med detta krav är att trygga att parlamentet och andra förtroendeorgan kan arbeta på landets officiella språk.

I båda fallen hade sökanden redan innan de ställdes upp i val avlagt ett språktest inför den kompetenta myndigheten, en språknämnd i undervisningsministeriets regi, och hade erhållit ett intyg om tillräckliga språkkunskaper i lettiska. De för valbarhet tillräckliga språkkunskaperna skall nå upp till en nivå tre på en skala från ett till tre, dvs. den högsta språknivå som enligt det lettiska språktestsystemet kan bevisas. En kort tid efter att sökandena ställts upp som kandidater i lokala respektive parlamentsval blev deras namn dock strukna från kandidatlistorna – under förevändning att de inte hade tillräckliga språkkunskaper.

I målet *Ignatane* strök valmyndigheterna sökandens namn från kandidatlistan två dagar efter kandidatuppställningen med hänvisning till att den statliga språknämnden ansåg hennes språkkunskaper i lettiska vara otillräckliga. Också undervisningsministeriet hade tagit emot besvär över sökandens kunskaper i lettiska. Till följd av oenigheterna om språkkunskapernas tillräcklighet utfördes ett nytt språktest. Testet gick till så att en inspektör överraskande besökte sökanden på hennes arbetsplats och begärde henne att i närvaro av vittnen skriva en uppsats på lettiska. Resultatet var att inspektören konstaterade att sökandens kunskaper i lettiska var otillräckliga. Också i målet *Podkolzina* blev sökanden veckan efter kandidatuppställningen uppsökt på sin arbetsplats av en inspektör från den statliga språknämnden som testade hennes verbala kunskaper i lettiska. Testet gick ut på frågor om bl.a. sökandens politiska preferenser, t.ex. varför hon understödde det parti som hon kandiderade för. Dagen därpå återvände inspektören och krävde att sökanden i närvaro av vittnen skulle skriva en uppsats på lettiska. Följden av det oväntade testet blev att den upprörda sökanden inte avslutande sin uppsats utan rev itu papperet, varpå inspektören konstaterade att hon inte hade sådana kunskaper i lettiska som vallagstiftningen förutsatte, varför hennes namn ströks från kandidatlistan.

I båda fallen konstaterade de behöriga övervakningsorganen, dvs. EMD och Kommittén, en kränkning av rätten till valbarhet i nationella val. I målet *Ignatane mot Lettland* konstaterade Kommittén en kränkning av artikel 25 i samband med artikel 2 i MP-konventionen⁷ och i *Podkolzina mot Lettland* konstaterade EMD en kränkning av artikel 3 i tilläggsprotokoll 1 till EMRK⁸.

Övervakningsorganens konklusioner kan – även om det handlar om olika organ och olika konventioner – till sina väsentliga delar sammanfattas enligt följande: Rätten till valbarhet är inte absolut. Det är frågan om en politisk rättighet som kan vara föremål för begränsningar i nationell rätt. Sådana begränsningar måste emellertid basera sig på objektiva kriterier. Den lettiska vallagstiftningens krav på flytande språkkunskaper i lettiska med ändamålet att trygga förtroendeorganens funktionsduglighet är i sig legitimt. Den rättsliga fråga som övervakningsorganen måste avgöra gällde huruvida åtgärden att stryka sökandenas namn från kandidatlistorna stod i proportion till lagstiftningens syfte.

Övervakningsorganen konstaterade att sökandena hade lagt fram språkontyg som utfärdats av den kompetenta myndigheten – en nämnd som bestod av flera personer – och att objektiva kriterier använts i testet. Övervakningsorganen konstaterade också att svarandestaten inte förnekade riktigheten av intygen. De senare språkstesten, i vilka sökandena konstaterades ha otillräckliga språkkunskaper, utfördes av en enda medlem av språknämnden och denne hade obegränsad diskretion när rätt. Sökanden tvingades i språkstestet bl.a. att svara på frågor om sina politiska åsikter, vilket också EMD uttryckte sin bestörtning över.⁹ Ett dylikt förfarande kan inte anses vara baserat på objektiva kriterier. Den politiska mänskliga rättigheten att delta i val genom att bli uppställd som kandidat hade därför kränkts.

EMD:s och Kommitténs avgöranden förefaller till denna del välmotiverade. Den kanske intressantaste aspekten i målen är emellertid att sökandena var personer som hör till den ryskspråkiga minoriteten i Lettland. Målen behandlades dock inte som fall rörande etnisk diskriminering och det ifrågasattes inte om man med de stränga språkkunskapskraven i den lettiska vallagstiftningen och myndigheternas tillämpning av den i de konkreta fallen indirekt strävade efter att utesluta en etnisk grupp, dvs. landets ryskspråkiga befolkning, från offentliga förtroendeuppdrag. I målet *Podkolzina* gällde besvären visserligen också diskriminering enligt artikel 14 i EMRK, men EMD konstaterade att besvären på denna punkt i stort sett var identiska med besvären enligt artikel 3 i tilläggsprotokoll 1 och att det därför inte var nödvändigt att ta ställning till om det också förelåg ett fall av diskriminering. Ett avgörande i denna fråga, som med tanke på den ryskspråkiga befolkningens historiska bakgrund i Lettland inte saknar politisk laddning, låter alltså vänta på sig.

2.2. Språk som hinder för tjänst

Frågan om otillräcklig språkkunskap har spelat en viktig roll i flera av EG-domstolens avgöranden. Språket – eller hurdan språkkunskap som kan krävas och hur denna kan intygas – har då utgjort hinder för förverkligandet av arbetskraftens fria rörlighet i enlighet med EG-rättsliga principer.¹⁰

I målet *Anita Groener*¹¹ tog EG-domstolen på begäran om förhandsavgörande ställning till frågan om en fast heltidstjänst som teckningslärare på Irland var av sådan karaktär att det var berättigat att ställa krav på kunskaper i iriska. Den nationella regleringen förutsätter kunskaper i iriska, men innehåller emellertid en dispensmöjlighet i situationer där det inte finns behöriga sökande till tjänsten i fråga. Sökanden anhöll om dispens, men ansökan bifölls inte, eftersom det fanns sökande som innehade samtliga kvalifikationer för tjänsten, inklusive kunskaper i iriska. Utbildningsministern förklarade likväl att sökanden skulle utnämnas till tjänsten, förutsatt att hon först klarar av ett muntligt test i iriska. Efter att sökanden gått en kurs i iriska men ändå misslyckats i testet väckte hon talan vid High Court i Dublin och gjorde gällande att kravet på kunskap i iriska strider mot EG-rättens principer om icke-diskriminering och arbetskraftens fria rörlighet.¹²

EG-domstolen konstaterade i sitt förhandsavgörande att gemenskapsrätten enligt EG:s grundfördrag inte förbjuder en medlemsstat att bedriva politik för att skydda och främja ett språk som är medlemsstatens nationalspråk och samtidigt dess första officiella språk.¹³ En sådan politik får emellertid inte kränka sådana grundläggande rättigheter som arbetskraftens fria rörlighet. Krav på kunskaper i iriska, som i Irland är ett led i en politik att främja landets nationalspråk, är enligt EG-domstolen ett berättigat krav, naturligtvis förutsatt att tillämpningen inte står i disproportion till det eftersträvade syftet. I ljuset av detta kan man dra slutsatsen att EG-domstolen inte ansåg att kravet på kunskaper i iriska var diskriminerande.

I målet *Roman Angonese*¹⁴ ville sökanden delta i ett uttagningsprov för en tjänst vid ett privat bankföretag i den tysk-italiensksspråkiga provinsen Bolzano i Italien. Banken krävde att man för att få delta i provet skulle förete ett intyg om tvåspråkighet avseende italienska och tyska. Det specifika intyg som banken krävde utfärdades endast av en myndighet i provinsen Bolzano och myndigheten ordnade endast ett begränsat antal examenstillfällen per år. Sökanden var visserligen uppvuxen i provinsen och var fullständigt tvåspråkig samt hade dessutom bl.a. avlagt examen och bedrivit språkstudier vid Wiens universitet, men i och med att han bodde utomlands hade han inte möjlighet att delta i provinsmyndighetens språkexamen och kunde därför inte förete det krävda intyget. Till följd härav avslogs hans ansökan om att få delta i uttagningsprovet.

EG-domstolen tog först ställning till frågan om det gemenskapsrättsliga förbudet mot diskriminering på grund av nationalitet enligt artikel 39 i EG:s grundfördrag också gäller vid privaträttsliga anställningsförhållanden. Domstolen hänvisade i denna fråga till sin rättspraxis, enligt vilken diskrimineringsförbudet inte endast kan omfatta offentliga myndigheters verksamhet, eftersom en sådan tolkning skulle leda till olikheter vid tillämpningen av förbudet. Förbudet mot

diskriminering omfattar därför också avtal som på ett kollektivt sätt reglerar förvärvsarbete samt avtal mellan enskilda. Därav följer att förbudet anses tillämpligt också på privaträttsliga subjekt och även i det föreliggande fallet.

EG-domstolen konstaterade vidare att det visserligen kan vara berättigat att kräva en viss nivå av språkkunskaper av en sökande till en anställning samt att kräva intyg på dessa språkkunskaper, men att förbudet mot diskriminering utgör hinder för att språkkunskaperna kan styrkas endast med ett visst slags utbildningsbevis som endast utfärdas av en enda myndighet i ett medlemsstat. Domstolen konstaterade att det är mycket svårt för personer som inte är bosatta i provinsen Bolzano att erhålla det språkintyg som krävdes och därför praktiskt taget omöjligt att få tillträde till anställningen i fråga. Eftersom majoriteten av befolkningen i Bolzano är italienare konstaterade EG-domstolen att medborgare i andra stater missgynnas av regleringen, som alltså strider mot diskrimineringsförbudet.

En annan aspekt – än frågan om tillräcklig språkkunskap och sättet att visa denna – på språkets betydelse för möjligheten att få tjänst i ett annat land behandlades i målet *Jeff Erpelding*.¹⁵ Målet rörde en begäran om förhandsavgörande beträffande rätten för en läkare att i värdlandet använda yrkestiteln ”specialläkare” på värdlandets språk även om han erhållit titeln i en annan medlemsstat och titeln därför ursprungligen utfärdats på ett annat språk. Målet gällde inte användning av språk utan läkares fria rörlighet och ömsesidigt erkännande av deras utbildnings-, examens- och andra behörighetsbevis. Rätten att använda en titel på ett annat språk än det som titeln förvärvats på är ett uttryck för erkännandet av examina i andra medlemsstater – EG-domstolen konstaterade att användning av titeln på ett annat språk än värdlandets språk gör titeln mindre attraktiv och försvårar därmed utövandet av de grundläggande friheter som garanteras i grundfördraget. Detta konstaterande baserar sig på den i regel positiva värdeladdning som varje land skänker sitt utbildningssystem: Det är svårt att jämföra utbildningar och examina i olika länder och svårt att tillerkänna andra länders system samma värde som det egna utbildningssystemet. Det handlar enligt min mening här om ett slags – delvis också förståelig – protektionism, där språket än en gång är en betydande maktfaktor. Regelverk om erkännande av examina på EU-nivå¹⁶ kan bara till en del råda bot på detta.

2.3. Språket som element i en rättvis rättegång

Språkets betydelse för en rättvis rättegång har flera gånger aktualiserats vid övervakningen av internationella avtal. Det har oftast gällt rätten till tolk enligt artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK och artikel 14 stycke 3 punkt f i MP-konventionen, men språket har även använts som argument för likabehandling, dvs. förbud mot diskriminering.

*Lagerblom mot Sverige*¹⁷ är ett mångfacetterat och ur språklig synvinkel viktigt mål. I målet var den åtalade en sedan länge i Sverige bosatt finsk medborgare med finska som modersmål. Inför EMD hävdade han att hans processuella rättigheter enligt artikel 6 i EMRK hade kränkts eftersom han inte fått en finsktalande försvarsadvokat förordnad av domstolen. Av förundersökningsprotokollet framgick att den åtalade inte hade krävt bistånd av en offentlig försvarare, utan tingsrätten hade på eget initiativ förordnat honom den offentliga försvararen H. Den åtalade ställde önskemålet om att få försvararen S., som även tidigare hade varit hans försvarare och som talade finska, utnämnd till offentlig försvarare.¹⁸ Den åtalade framhöll att han trots flera års vistelse i Sverige endast kunde "gatusvenska".¹⁹ Domaren meddelade honom att han måste framställa sitt yrkande skriftligen, vilket han dock underlät att göra – med påföljd att han fortsättningsvis bistods av den av domstolen förordnade H. Inför domstolen utnyttjade den åtalade sin rätt att vid sidan av sin försvarare uttala sig och använde då sitt modersmål, dvs. finska, eftersom denna rätt tillkom honom enligt den nordiska språkkonventionen.

I hovrätten yrkade den åtalade igen att den finskkunnige S. i stället för den av domstolen utnämnde försvararen H. skulle förordnas till offentlig försvarare. S. förklarade sig också vara villig att åta sig uppdraget. Hovrätten fann emellertid att det inte visats att det fanns tillräckliga skäl för att den försvarare som bistått den åtalade i tingsrätten skulle bytas ut. EMD utredde i sin dom den relevanta lagstiftningen och konstaterade bl.a. att en åtalad inte har rätt till en försvarare som behärskar hans modersmål. Den språkliga aspekten kan tas i betraktande vid utnämmande av en offentlig försvarare, men språkfrågan löses i princip med hjälp av tolk.²⁰

I sin utvärdering av målet konstaterade EMD att domstolen utnämnt en offentlig försvarare för den åtalade och att rätten till försvar uppfyllts både enligt nationell rätt och enligt EMRK:s krav. EMD anförde vidare att en åtalad enligt artikel 6 stycke 3 punkt c i EMRK visserligen har rätt till en försvarare enligt eget val, men att denna rätt – trots att ett förtroendeförhållande mellan försvarare och klient är mycket viktigt – inte kan anses vara absolut. Rätten kan begränsas vid beviljandet av kostnadsfri rättshjälp. Visserligen skall en domstol vid utnämmandet av en offentlig försvarare ta i betraktande den åtalades önskemål, men av godtagbara och tillräckliga orsaker²¹ kan dessa förbigås. Vidare kan inte artikel 6 stycke 3 punkt c i EMRK heller tolkas så att den ger rätt att få en försvarare utbytt mot en annan. Den åtalade hade visserligen muntligen yrkat att få sin egen försvarare utnämnd i stället för den av domstolen utnämnde försvararen, men han hade inte följt domstolens instruktioner om att framställa sitt yrkande skriftligen. Han hade inte heller motsatt sig att den av domstolen utnämnde försvararen agerade för hans del. Med beaktande av den allmänna strävan att begränsa utgifterna för

kostnadsfri rättshjälp är inte oskäligt att de nationella myndigheterna förhåller sig restriktiva till att byta ut en redan utnämnd offentlig försvarare mot en annan.

EMD noterade att det i målet inte heller hade framförts bevis för att den av domstolen utnämnde försvararen inte skulle ha kunnat bistå den åtalade effektivt, trots att han inte behärskade den åtalades modersmål, eller att den åtalade inte skulle ha haft förtroende för honom. EMD konstaterade visserligen att den åtalade hade bett om att hans egen försvarare skulle utnämnas till offentlig försvarare med motiveringen att han då skulle kunna kommunicera med sin försvarare på finska, men EMD utvecklade inte frågan utan nöjde sig med att hänvisa till artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK, enligt vilken en åtalad, som inte förstår domstolens språk, har rätt till en kostnadsfri tolk.

Det refererade målet koncentrerar sig på frågan om en åtalad persons rätt till försvar och huruvida den åtalades personliga önskemål om en viss försvarare skall beaktas också om det skulle leda till att försvararen byts. Språkaspekten i målet gällde den omständigheten den åtalades yrkande om byte av försvarare baserade sig på hans önskan att biträdas av en försvarare som behärskar hans modersmål. Konklusionen av EMD:s avgörande kan för det första sägas vara att det inte finns någon rätt till försvar på eget språk. Det är onekligen sant att en sådan rätt inte kan härledas ur EMRK. Men för det andra kan avgörandet också anses utgöra ett ställningstagande för vilka faktorer som tillmäts betydelse vid avvägningen av frågan om eventuellt byte av försvarare. EMD ställde sig förstående till de oönskvärda tilläggskostnader som kan uppstå vid byte av försvarare, men hänvisade beträffande den åtalades önskan om en försvarare som behärskar hans modersmål till rätten till tolk – även om det i det konkreta fallet hade varit möjligt att utan svårighet skaffa en försvarare som uppfyllde den åtalades önskemål. Åtminstone i ljuset av detta avgörande väger språkaspekten alltså inte särskilt tungt.

Målet *Kamasinski mot Österrike*²² är förmodligen det mest betydande målet i EMD:s rättspraxis beträffande tolkningen av bestämmelsen om rätten till tolk enligt artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK och det är därmed viktigt för uppfattningen om att en rättegång är rättvis endast om den är *språkligt förståelig*. I målet förhöordes sökanden under förundersökningen och som tolk fungerade då en fånge, som endast hade begränsade kunskaper i den misstänktes språk, engelska. Den misstänkte måste även underteckna minst två tyskspråkiga protokoll, som han inte förstod. Senare fick han en försvarsadvokat, som också var auktoriserad översättare, men åtalen mot honom översattes inte för honom. Viktigt i det långa och komplicerade målet *Kamasinski* är för det första att EMD för första gången konstaterade att rätten till tolk också omfattar rätten till *översättning* av skriftliga handlingar. EMD utvidgade därmed tolkningen av artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK. För det andra är det viktigt att notera att rätten till tolk enligt EMD gäl-

ler redan under *förundersökningen*. Visserligen följer inte av artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK en rätt till översättning av *alla* dokument som hänför sig till rättegången, men alla för den misstänktes försvar *relevanta* dokument skall enligt EMD översättas.²³ Ytterligare ansåg EMD att staten inte endast har skyldighet att förse den misstänkte med tolk, utan även bär ett visst ansvar för att kontrollera att tolkningen i praktiken fungerar adekvat. Det sistnämnda upprepade EMD i målet *Cuscani mot Förenade kungariket*²⁴, i vilket svarandestatens skyldighet inte uppfylldes av att den åtalades bror, som förstod den nationella domstolens rättegångsspråk, var närvarande och kunde vid behov ha tolkat för den åtalade.²⁵

Ett annat mål med språkliga anknytningspunkter inför EMD var *Çiçek mot Turkiet*.²⁶ Målet gällde en turkisk familj som hörde till den kurdiska minoriteten i landet, och de turkiska myndigheternas påstådda ansvar för tre familjemedlemmars försvinnande. Sökanden åberopade – vid sidan av många andra artiklar i EMRK – även en kränkning av rätten till ett effektivt rättsmedel samt av diskrimineringsförbudet (artiklarna 13 och 14 i EMRK), eftersom de turkiska myndigheterna inte möjliggjort för henne att använda kurdiska hos myndigheterna. EMD konstaterade att den turkiska lagstiftningen garanterar rätt till tolk för var och en som inte behärskar landets enda officiella språk, turkiska, och att sökandens yrkande därför saknade grund på denna punkt.²⁷ Sökanden hade alltså varken förvägrats rätten till ett effektivt rättsmedel eller diskriminerats på grund av språk. Denna konklusion är otvivelaktigt i linje med EMD:s tolkning av processuella garantier: Såväl den turkiska lagstiftningen som EMRK tryggar i första hand rätten till ett språkligt förståeligt förfarande med hjälp av rätten till tolk.

Två omständigheter i EMD:s resonemang i det föreliggande fallet är emellertid förvånande. För det första konstaterade EMD att sökanden inte hade krävt att bistås av en tolk. I praktiken betyder detta ställningstagande att processuella – i detta fall språkliga – rättigheter enligt EMD tryggas *endast om man själv kräver dem*. För det andra förklarade EMD att ”även om det var tydligt att sökanden inte talar turkiska” så bistods hennes dotter, som hjälpte henne, av en jurist. Detta uttalande betyder att även om sökandens brist på språkkunskap var känd kunde rätten till tolk lämnas obeaktad till följd av *bristande behov* av tolk – trots att denna brist förklarades med hjälp av omständigheter som inte direkt gällde sökanden. Dessa resonemang är – med beaktande av att rätten till tolk är en delgaranti för rätten till en rättvis rättegång – mycket ovälkomna. För det första har EMD i sin tidigare rättspraxis konstaterat att myndigheterna inte allmänt får utgå ifrån att personer som befinner sig i ett främmande land, förstår värdlandets språk.²⁸ För det andra är de stater som har förbundit sig till EMRK förpliktade att enligt artikel 1 i konventionen tillförsäkra alla personer inom sin jurisdiktion konventionens rättigheter. Härav följer att staten är garant för att de mänskliga

rättigheterna förverkligas även om den berörda personen inte hänvisar till eller aktivt kräver sina rättigheter.²⁹ Tolkningsregeln att myndigheterna är skyldiga att försäkra sig om att personerna i fråga förstår deras språk måste därför gälla inte bara utlänningar utan även nationella språkminoriteter.

Kränkningar av språkliga rättigheter i straffprocessen enligt MP-konventionen har också gjorts gällande vid Kommittén. Målet *Borisenko mot Ungern*³⁰ gällde en medborgare i Ukraina som under en resa till Ungern blivit gripen av polisen och sedan åtalad för stöld. I sin ansökan till Kommittén påstod sökanden bl.a. att hans rätt att bli underrättad om en anklagelse emot honom (artikel 9 stycke 2 i MP-konventionen³¹) hade kränkts, eftersom åtalet mot honom inte översatts och han därför inte hade förstått det. Svarandestaten Ungern bemötte dock påståendet genom att förklara att åtalets innehåll hade tolkats för sökanden, och Kommittén konstaterade att det inte förelåg en kränkning på denna punkt. Detta kan onekligen anses vara en stringent tolkning: Frågan om huruvida åtalet översatts och ges i form av ett skriftligt dokument eller översatts verbalt med hjälp av en tolk saknar betydelse för rättsskyddet. Avgörande enligt konventionens lydelse är endast att den åtalade får kännedom om åtalets innehåll. Med beaktande av att sökandens och svarandestatens uppfattningar var diametralt motsatta i målet skulle det emellertid ha varit önskvärt att Kommittén skulle ha motiverat sina konklusioner t.ex. om och hur det visats att åtalet hade tolkats för den åtalade.

Målet *Yama och Khalid mot Slovakien*³² inför Kommittén gällde asyl. Sökandena påstod att de inte blivit försedda med tolk vid asylförfarandet i inrikesministeriet och högsta domstolen och att rätten till likabehandling av parterna inför domstol därför hade kränkts (artiklarna 2 och 26 i MP-konventionen). Sökandena påstod ytterligare att de inte fått domen tolkad till sitt modersmål även om en sådan rätt enligt slovakisk lag tillkommer ett brottsoffer. Det senare påståendet saknar visserligen relevans i målet eftersom asylsökande inte har status som brottsoffer, men i övrigt kan Kommitténs fåordighet i tolkfrågan beklagas: Kommittén nöjde sig med att konstatera att sökandena enligt uppgift av svarandestaten inte hade förvägrats rätten till tolk, och eftersom sökandena inte hade bestridit detta upptogs målet därför inte till prövning till den del ansökan gällde frågan om rätten till tolk. Det faktum att sökandena inte hade bestridit en uppgift som svarandestaten givit, ledde alltså till att målet inte belyser Kommitténs åsikt om betydelsen av rätten till tolk i asylmål.

Det färskaste målet med språklig anknytning inför Kommittén är *Nallaratanam Singarasa mot Sri Lanka*.³³ Sökanden, som hörde till tamilminoriteten på Sri Lanka, blev häktad utan att bli underrättad om grunderna för frihetsberövandet. I häktet förhöordes han av polisen och eftersom han endast kunde tamil men inte myndighetens språk, singalesiska, översattes förhöret av en polisman som be-

härskade både tamil och singalesiska. Sökanden tvingades därpå underteckna det på singalesiska avfattade protokollet, som innehöll ett erkännande till brott, och som han inte förstod. Inför Kommittén gjorde sökanden – bland ett antal andra klagomål – gällande att hans rätt till tolk enligt artikel 14 stycke 3 punkt f i MP-konventionen kränkts eftersom han inte fått en utomstående tolk under förundersökningen. Svarandestaten förklarade att polismannen som hade agerat som tolk hördes som vittne i den påföljande rättegången mot sökanden och att denne då hade haft möjlighet att förhöra honom. Kommittén konstaterade att rätten till en utomstående tolk enligt MP-konventionen endast gäller rättegången, inte förundersökningen³⁴, och att denna rätt därför inte kränkts. Eftersom sökanden emellertid erkänt brottet under förhör under förundersökningen där endast två polismän varit närvarande hade erkännandet givits under tvivelaktiga omständigheter. Kommittén konstaterade därför att sökanden vägrats en rättvis rättegång enligt artikel 14 stycke 1 i MP-konventionen. Kommittén tolkade alltså konventionsbestämelsen om rätt till tolk mycket ordagrant i fråga om *när* rätten till tolk inträder. Det är därför överraskande att Kommittén mindre ordagrant ansåg sig kunna härleda en rätt till en *extern tolk* ur MP-konventionen även om konventionens ordalydelse inte direkt låter förmoda en sådan rätt. Då förundersökningen utgör det första ledet i ett brottmålsförfarande är Kommitténs tolkning mycket beklaglig: Med tanke på den misstänktes utsatta situation under förundersökningen skulle rätten till tolk vara av största betydelse redan i detta skede. Kommitténs tolkning av MP-konventionen avviker också negativt från EMD:s tolkning av EMRK i målet *Kamasinski*.

Det mest betydande "språkmålet" i EG-domstolens rättspraxis är enligt min uppfattning målet *Horst Otto Bickel och Ullrich Franz*³⁵, i vilket österrikaren Bickel och tysken Franz misstänktes för lagöverträdelse i den italienska provinsen Bolzano. De misstänkta krävde att inför de italienska myndigheterna få använda tyska, en rätt som enligt den nationella lagstiftningen tillkommer den tyskspråkiga italienska befolkningen i provinsen Bolzano.

EG-domstolen konstaterade i sitt förhandsavgörande, fattat på begäran av de italienska myndigheterna, att straffrättslig lagstiftning och straffprocessuella regler visserligen i princip faller innanför ramen för medlemsstaternas, inte gemenskapsrättens, behörighet, men att gemenskapsrätten ändå sätter vissa gränser för denna behörighet: Den gemenskapsrättsliga icke-diskrimineringsprincipen måste respekteras också när nationella regler om rättegångsspråk i brottmål i en viss medlemsstat kan påverka rätten till likabehandling för medborgare från andra medlemsstater som utövar sin rätt att röra och upprätthålla sig i denna medlemsstat.

Lagstiftningen i fråga har till syfte att skydda den etniska och kulturella tyskspråkiga minoriteten i provinsen. EG-domstolen konstaterade att ett sådant syfte i och för sig kan vara legitimt, men att det i detta sammanhang – dvs. när det gäller frågan om lagstiftningen diskriminerar medborgare från andra medlemsstater – inte kan anses vara ett godtagbart försvar för regleringen. Bosättningsvillkoret, dvs. att rätten att använda tyska bara gällde personer som är *bosatta i provinsen*, kan endast försvaras om det är grundat på objektiva kriterier och om det står i proportion till det syfte som strävas efter. Den italienska regeringens argument, att också sådana tyskspråkiga medborgare från andra medlemsstater, som är bosatta i Bolzano har rätt att använda tyska inför de lokala myndigheterna, förmådde inte övertyga EG-domstolen. Den konstaterade att lagstiftningen gynnar statens medborgare i förhållande till tyskspråkiga medborgare från andra medlemsstater och att den därför strider mot gemenskapsrättens icke-diskrimineringsprincip.

En tillämpning av lagstiftningen i harmoni med gemenskapsrätten ledde därför till att österriken Bickel och tysken Franz hade samma rätt att använda tyska hos polismyndigheterna och i domstolen i Bolzano som i provinsen bosatta tyskspråkiga, italienska medborgare. Även om EG-domstolens förhandsavgörande materiellt sett ledde till att Bickel och Franz hade rätt att använda sitt modersmål inför myndigheterna i ett annat land är det värt att notera att syftet med den gemenskapsrättsliga regleringen är att trygga fri rörlighet, inte att trygga språkliga rättigheter i brottmål i sig. Det är därför inte på basis av detta mål möjligt att hävda att EG-rätten skyddar språkliga rättigheter i form av en rätt till modersmålet.

3. Avslutande reflektioner

Redan i inledningen konstaterade jag att språket otvivelaktigt har stor betydelse för juridiken, bl.a. för dess utformning: Rättsliga normer och de värden som ligger till grund för normerna formuleras med hjälp av språk. Detta är även en orsak till att det är svårt att formulera normer på internationell nivå: Internationella konventioner är ofta inte bara politiska utan också språkliga kompromisser.

Däremot kan man med viss rätt fråga sig om språket – eller snarare mångfalden av språk – verkligen har praktisk betydelse i juridiken, dvs. vid tillämpningen av normer. Genomgången av EMD:s, Kommitténs och EG-domstolens rättsfall med anknytning till språk får mig att ställa mig skeptisk:

De nationella myndigheterna arbetar fortsättningsvis på respektive lands språk, ett eller i vissa fall flera. Detta gäller i stor utsträckning även enskilda: Den som vill uppehålla sig i ett annat land må ta skeden i vacker hand och klara sig på landets språk.³⁶ Tillgång till tjänst, valbarhet eller andra rättigheter som gäller deltagande i samhällseliga angelägenheter kräver oftast kunskaper i värdlandets språk, kanske till och med en språklig kompetensnivå som kan jämföras med

modersmålet. Visserligen kan de refererade målen från EG-domstolen ses som lyckade bidrag i strävan att förhindra oförsvarlig språklig protektionism genom nationell lagstiftning³⁷ – men om man uteslutande betraktar vikten av *språk*, är det otillfredsställande att dylika bidrag kan förväntas endast då det gäller skyddet för arbetskraftens fria rörlighet.

De eventuella problem som uppstår av att alla inte behärskar varandras – och myndigheternas – språk tycks enligt den rättspraxis som nämnts i första hand lösas med hjälp av tolkning. Tolkning i all ära: Tolkning är ibland eller till och med ofta det enda som möjliggör kommunikation mellan personer med olika språk. Men att kategoriskt ty sig till tolkning som patentlösning när det gäller språk föranleder två problem.

För det första är resultatet av tolkning – oberoende av hur kompetent tolken än är – alltid ett *förmedlat* språk, inte ett direkt språk. Det är visserligen möjligt att klara av en rättegång – och att få en rättvis rättegång – med hjälp av tolkning, men det är inte möjligt att på lång sikt *leva* endast genom ett förmedlat språk. Det är kortsiktigt att tro att mänskliga språkliga behov i alla situationer kan tillgodoses med hjälp av tolkning.

För det andra är rätten till tolk enligt min mening kraftigt undervärderad i många länders nationella lagstiftning.³⁸ Det krävs förutom normativt reformarbete också attitydarbete – ett slags nytänkande – för att rätten till tolk skall få den status som den bör ha såväl vid handläggningen av förvaltningsärenden som i rättskipningen. Rätten till tolk måste uppfattas som en komponent av *god förvaltning*³⁹, ett instrument för förverkligandet av en rättvis, *språkligt förståelig* rättegång.

Språket är en del av identiteten, och arbetskraftens fria rörlighet kan inte heller lösas från de *personer* som utgör arbetskraften. Det handlar inte bara om arbetskraft, utan även om *människornas rörlighet*. I och med den ökade rörligheten bor allt fler personer redan nu i en språkligt främmande miljö – och antalet kommer med säkerhet att öka i framtiden. Språkens betydelse för individerna i en värld där de nationella gränserna i stor utsträckning har suddats ut kan inte förbises: Språket påverkar individernas välbefinnande genom att de kan göra sig förstådda och därmed kan känna sig trygga. Ytterligare är språket – som jag redan konstaterade – viktigt som instrument för tillvaratagande av grundläggande fri- och rättigheter.⁴⁰ T.ex. rätten till valbarhet är viktig med tanke på möjligheten att delta i det samhälleliga beslutsfattandet, och den får inte urvattnas genom oproportionerliga språkkunskapskrav.

Den ökande rörligheten och internationella växelverkan ställer nya krav på både den nationella och den internationella rätten, och den språkliga aspekten är i detta sammanhang en utmaning. Min bedömning om att språkets betydelse i

internationellrättsliga sammanhang kommer att öka i framtiden sammanfaller med EU-kommissionens bedömning i dess förslag till ett rambeslut om vissa rättssäkerhetsgarantier i brottmål i Europeiska unionen.⁴¹ I förslaget behandlas nämligen utförligt bl.a. frågan om rätten till tolk som en förutsättning för en rättvis rättegång. Personligen ställer jag mig visserligen kritisk till straffprocessuella garantier på EU-nivå och föredrar att de normativa lösningarna ingår i respektive nationell rättsordning, men diskussionen i och om förslaget till ett rambeslut är oberoende mycket viktig: Den handlar ju om minimigarantier för misstänkta personer och lyfter fram bl.a. frågan om språket som komponent vid förverkligandet av en rättvis rättegång, som enligt min mening inte hittills har ägnats tillräcklig uppmärksamhet.

Jag hoppas därför att diskussionen kring förslaget till ett sameuropeiskt rambeslut, men förhoppningsvis även andra initiativ eller instrument, sporrar till en bredare diskussion om språkets betydelse i juridiken, både på det nationella och det internationella planet.

Noter:

- ¹ Se 17 § i grundlagen. Många finländare är inte bara de facto utan också *uppfattar* sig själva som tvåspråkiga, men på grund av temats omfång behandlas varken den individuella två- eller mångspråkigheten eller den juridiska mångspråkigheten i det följande.
- ² Rättssystemens kulturbundenhet behandlas bl.a. i sin avhandling "Informationsrechte des Beschuldigten im Vorverfahren", edition iuscrim, Freiburg 2004, s. 9-12, samt av Heikki E.S. Mattila i verket "Vertaileva oikeuslingvistiikka", Juristförbundets förlag Kauppakaari, Helsingfors 2002, s. 77 ff.
- ³ Ett undantag – som emellertid inte behandlas i denna artikel – är den s.k. nordiska språkkonventionen, vars syfte är att trygga nordiska medborgares språkliga rättigheter och möjligheter att använda sitt modersmål i ett annat nordiskt land. Den nordiska språkkonventionen, dvs. Konventionen mellan Finland, Danmark, Island, Norge och Sverige om nordiska medborgares rätt att använda sitt eget språk i annat nordiskt land, som undertecknades den 17 juni 1981, finns tillgänglig på Internet under adressen <http://www.om.fi/10873.htm>.
- ⁴ Det är möjligt att det finns enstaka mål som tangerar språk på ett sätt som inte passar in i denna indelning. De tre kategorierna inkluderar emellertid de flesta språkrelaterade mål i internationell rättspraxis, och de eventuella andra mål som också berör språk lämnas därför utanför analysen.
- ⁵ Ignatane mot Lettland, beslutsdokument CCPR/C/72/D/884/1999, daterat den 31 juli 2001, avgörande av kommittén för de mänskliga rättigheterna från dess sjuttioandra session den 9 till 27 juli 2001.
- ⁶ Podkolzina mot Lettland, ansökan nr 46726/99, dom av EMD från den 9 april 2002.
- ⁷ Rätt till valbarhet i samband med rätt till lika behandling utan avseende på bl.a. språk.
- ⁸ Rätt till valbarhet.
- ⁹ Se punkt 36 i domen.
- ¹⁰ Detta tema belyses förtjänstfullt av Outi Suviranta i artiklarna "Virkamiesten kielitaitovaatimukset ja Euroopan yhteisön oikeus" i tidskriften Lakimies, nr 3/2002, s. 335-351 och "EG-rätten och språkkunskapskrav för tjänstemän" i tidskriften Nordisk Administrativt Tidsskrift, nr 2/2003, s. 208-221.

- ¹¹ Anita Groener mot Minister of Education and The City of Dublin Vocational Educational Committee, mål C-379/87, EG-domstolens dom av den 28 november 1989.
- ¹² Artikel 39 i EG:s grundfördrag (konsoliderad version, tidigare artikel 48) och rådets förordning nr 1612/68 (EEG) om arbetskraftens fria rörlighet inom gemenskapen.
- ¹³ I artikel 8 i Irlands grundlag bestäms att 1) iriska är landets nationalspråk och som sådant dess första officiella språk, att 2) engelska erkänns som landets andra officiella språk, och att 3) genom lag kan föreskrivas att endast ett av dessa språk skall användas i ett eller flera officiella sammanhang, oavsett vilket, i hela landet eller i vilken del av landet som helst.
- ¹⁴ Roman Angonese mot Cassa di Risparmio di Bolzano SpA, mål C-281/98, EG-domstolens dom av den 6 juni 2000.
- ¹⁵ Ministre de la Santé och Jeff Erpelding, mål C-16/99, EG-domstolens dom av den 14 september 2000.
- ¹⁶ De nordiska länderna har också egna regler om ömsesidigt erkännande av examina och underlättande av arbetsmöjligheterna för nordbor i ett annat nordiskt land. Se därom överenskommelsen mellan Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige om en nordisk arbetsmarknad för personer som genomgått en behörighetsgivande högre utbildning omfattande minst tre års studier, under tecknad i Köpenhamn den 24 oktober 1990.
- ¹⁷ Lagerblom mot Sverige, ansökan nr 26891/95, dom av EMD den 14 januari 2003.
- ¹⁸ Punkt 15 i domen.
- ¹⁹ "Street Swedish", punkt 62 i domen.
- ²⁰ Punkt 32 i domen.
- ²¹ Enligt punkt 54 i domen "relevant and sufficient grounds". Domstolen hänvisade här till målet Croissant mot Tyskland, 237-B, dom av EMD den 25 september 1992.
- ²² Kamasinski mot Österrike, A 168, dom av EMD den 19 december 1989.
- ²³ Se punkt 74 i domen, bl.a. "...all those documents or statements in the proceedings instituted against him which it is necessary for him to understand or to have...".
- ²⁴ Cuscani mot Förenade kungariket, ansökan nr 32771/96, dom av EMD den 24 september 2002, punkt 38-39.
- ²⁵ Viktiga mål beträffande tolkningen av artikel 6 stycke 3 punkt e i EMRK i EMD:s rättspraxis är även Luedicke, Belkacem och Koç mot Tyskland, A 29, dom av EMD den 28 november 1978, och Öztürk mot Tyskland, A 73, dom av EMD den 21 februari 1984. Eftersom dessa mål dock inte behandlar rätten till tolk i sig utan endast frågan om huruvida tolkkostnaderna under alla omständigheter skall bäras av svarandestaten – på vilket svaret är jakande – behandlas målen inte i denna artikel. Närmare om målet Öztürk se t.ex. min artikel "Article 6 of the European Convention on Human Rights and the Borderlines between Criminal and Administrative Proceedings" i tidskriften JFT 1996, s. 51-81.
- ²⁶ Çiçek mot Turkiet, ansökan nr 25704/94, dom av EMD den 27 februari 2001 (slutlig version den 5 september 2001).
- ²⁷ Punkterna 187-188 i domen.
- ²⁸ Se målet Kamasinski mot Österrike, A 168, dom av EMD den 19 december 1989, punkt 74.
- ²⁹ Se därom t.ex. Jørgen Aall, Statens plikt till å sikre menneskerettighetene, TFR 1990, s. 828-862.
- ³⁰ Borisenko mot Ungern, beslutsdokument CCPR/C/76/D/852/1999 daterat den 6 december 2002, avgörande av kommittén för de mänskliga rättigheterna från dess sjuttiosjätte session den 14 oktober till den 1 november 2002.
- ³¹ Artikel 9 stycke 2 i MP-konventionen lyder på engelska: "Anyone who is arrested shall be informed, at the time of the arrest, of the reasons for his arrest and shall be promptly informed of any charge against him."
- ³² Yama och Khalid mot Slovakien, beslutsdokument CCPR/C/76/D/876/1999 daterat den 12 november 2002, avgörande av kommittén för de mänskliga rättigheterna från dess sjuttiosjätte session den 14 oktober till den 1 november 2002.

- ³³ Nallaratnam Singarasa mot Sri Lanka, beslutdokument CCPR/C/81/D/1033/12001 daterat den 23 augusti 2004, avgörande av kommittén för de mänskliga rättigheterna från dess åttioförsta session den 5 till den 30 juli 2004.
- ³⁴ Artikel 14 stycke 3 punkt f i MP-konventionen lyder: "To have the free assistance of an interpreter if he cannot understand or speak the language used in court."
- ³⁵ Horst Otto Bickel och Ullrich Franz mot Pretura circondariale di Bolzano, mål C-274/96, EG-domstolens dom av den 24 november 1998.
- ³⁶ Undantag finns naturligtvis: Bl.a. multinationella företag och organisationer använder ofta ett eller flera lingua franca, t.ex. engelska.
- ³⁷ Målen var bl.a. avgörande för hur en del paragrafer formulerades i lagen om den språkkunskap som krävs av offentligt anställda i Finland (Finlands författningssamling nr 424/2003) så att den inte diskriminerar medborgarna i andra EU-länder. Se RP 92/2002 rd, s. 112 f.
- ³⁸ Frågan om rätten till tolk och bristerna i den gällande lagstiftningen i Danmark, Finland, Norge, Sverige och Tyskland behandlas ingående i min avhandling "Informationsrechte des Beschuldigten im Vorverfahren", edition iuscrim, Freiburg 2004.
- ³⁹ Ett av de uttalade syftena med den nya finska språklagen (Finlands författningssamling nr 423/2003) är att trygga en god förvaltning på landets båda nationalspråk.
- ⁴⁰ Språkliga rättigheter i förhållande till andra fri- och rättigheter i den finska rättsordningen behandlas i min artikel "Kielelliset oikeudet osana perusoikeusjärjestelmä – uusi kielilaki perustuslain näkökulmasta", i Oikeustiede-Jurisprudentia XXXVII: 2004-årsboken, Suomalainen lakimiesyhdistys ry, s. 513-543.
- ⁴¹ Se EU-kommissionens förslag till rådets rambeslut om vissa rättssäkerhetsgarantier i brottmål i Europeiska unionen, KOM (2004) 328, utgiven den 28 april 2004.

Adress:

Justitieministeriet

Högbergsgatan 37

PB 25

FIN 00023 STATSRÅDET

Tfn: 09 1606 7726

e-post: paulina.tallroth@om.fi